

V tretjem poglavju drugega dela knjige obravnava Ruža Čuk poslovne zveze. Pri tem skuša ugotoviti delovanje beneških trgovcev in diplomatskih predstavnikov v srbski državi, v srbskih primorskih mestih, predvsem v Kotoru. Zanima jo tudi bivanje in poslovanje prebivalcev srbskih dežel v tem obdobju v Benetkah. Čeprav je ostalo malo sledi v dokumentih, avtorica navaja, da so bili to predvsem ljudje iz srbskih primorskih mest, ki so prihajali v Benetke kot poslaniki, trgovci, obrtniki, pomorci in hišna služinčad.

V prilogah je avtorica dodala več tabel, v katerih navaja konkretne podatke o izvozu srebra in kož ter uvozu orožja. V naslednjih tabelah so nanizane zadolžitve Kotoranov pri beneških trgovcih v 13. in 14. stoletju (z osnovnimi podatki iz zadolžnic: ime upnika, ime dolžnika, rok vračanja, vsota zadolžitve in marginalne opombe), nadalje zadolžitve prebivalcev Bara, Skadra, Ulcinja, Peči in Brskova. V zadnji X. tabeli je pregled beneških trgovcev, ki so delovali v srbski državi v 13. in 14. stoletju (vsega jih je ugotovila 122). Knjigi je dodan povzetek v angleškem in italijanskem jeziku, pregled uporabljenih virov in literature ter register oseb in krajev.

Knjiga Ruže Čuk predstavlja prvi tovrstni poskus obravnave odnosov srbske srednjeveške države z neko tujo državo. To ji je uspelo predvsem zato, ker je bilo gradivo za relativno dolgo obdobje dokaj lahko obvladljivo.

Ignacij Voje

Julij Titl, Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri. Koper: Založba Lipa, 1988. 163 strani.

Zanimiva razprava Julija Titla prinaša vzpodbuden prispevek k poznavanju in proučevanju naše obalne gospodarske zgodovine. Knjiga zajema obdobje skoraj dvestoletnega vzpona in propada mlinarstva, tj. od okoli leta 1800 do konca te dejavnosti v Slovenski Istri, ki ga avtor datira v leto 1970 oziroma 1974, kar iz naslova ni najboljše razvidno.

Opisu mlinarske dejavnosti od pradavnine, ko človek še ni poznal žitaric, je pa že uporabljal mlinarsko tehniko za mletje raznih hranljivih semen, se v razpravi pridružuje opisi vodnih mlinov in mlinarstva v Slovenski Istri, naravne in gospodarske osnove za razvoj mlinarstva, vrste mlinov in njih razširjenost, lokacije, proizvodne zmogljivosti, opis mlinščic, zunanja in notranja ureditev ter delo v mlinu, stranske dejavnosti, o peki kruha in še kaj. Ob tem se nam ponuja zanimiva ugotovitev, da je večina obalnih potokov z značilnim mediteranskim vodnim režimom in naravno geografsko lego čudovito omogočala nastanek in razvoj te starodavne človekove dejavnosti. Še več, tudi ob raznih hudourniških potokih s količakaj stalne vode so postavljali mlina za bližnjo lokalno uporabo, saj je veljalo, da pravih kmečkih mlinov, ki bi mleli le za potrebe lastnikov, v Slovenski Istri ni bilo.

Tako je v dobi, ki si jo je avtor izbral za svojo raziskavo, oziroma, točneje, konec 19. stoletja, ko je tudi zaradi ugodnih gospodarskih razmer, predvsem bližine razvitega srednjeevropskega pristaniškega mesta Trsta, deloval na obravnavanem področju 101 mlin. Na Dragonji s pritoki jih je bilo 46, na Rižani 34, Drnici 7, Osapski reki 4. Malinski 3, Badaševici s pritoki ravno tako 3, s po enim pa so se ponašali Strunjanski potok, Fazan, Rikorvo in Bračan pod Sočergo. Avtor ugotavlja, da so začetki povezani z razvojem mlinarstva v rimskem imperiju, prve zanesljive podatke pa v naši deželi zasledimo konec petdesetih let 13. stoletja, ko se omenja vodni mlin na Strunjanskem potoku. Konec tega stoletja za piransko območje viri omenjajo še petnajst mlinov, ki so obratovali na spodnji Dragonji, Drnici, potoku Fazanu ter na Strunjanskem potoku. V neki listini iz leta 1276 se omenjata na reki Glinščici pri Žavljah dva slovenska mlinarja, Mensislav in Črnigoj.

Na izbiro lokacij za mlina je prav gotovo odločilno vplival pretok vode skozi celo leto. S svojim obilnim kraškimi izviri, t.i. vzročkom, je v tem pogledu prednjačila Rižana. Pomemben dejavnik za nastanek mlinov so nedvomno tudi prometne poti; tako opazimo, da so vsi rižanski mlini razporejeni ob glavni prometni žili med morjem in notranjostjo oziroma proti Trstu. Največji in najpomembnejši mlini so bili ob mostovih čez Rižano in Dragonjo. Za nastanek edinega mlina na veter v Sergaših je bila odločilna ugodna vetrovnost (ki je sicer značilna za našo pokrajino, je pa za uspešno delovanje mlinarstva zadostovala obilna voda) in voda, kajti za ta kombinirani mlin je mlinar pozimi izkoriščal vodno energijo, poleti pa energijo vetra. Pri postavitvi je bilo pomembno, kje reka teče po dolini, kakšna je širina doline in kakšen je prostorski okvir mlinščice in mlina. Tako je npr. na Rižani, ki teče v glavnem ob levem robu doline, večina mlinov na prostornejši desni strani (22 : 12).

Vpliv Trsta je po propadu Beneške republike (1797) povsem prevladal nad prejšnjim beneškim Koprom in ostalimi obalnimi istrskimi mesti. Pod okriljem skupne

države so se proizvodne zmogljivosti vsled povečanih prehrabnenih potreb tržiškega prebivalstva — ki je od leta 1800 naraslo od 28.000 na 189.000 stalnih prebivalcev v letu 1900 — na Rižani in drugih slovenskih istrskih vodah usmerile na proizvodno mlinarstvo za trgovino in oskrbo Trsta. Do konca 18. stoletja razen nekaj mlinov na veter Trst ni imel drugih mlinjskih obratov. Tako so se mlini na Rižani in spodnji Dragonji, ki so prej mleli žito za mlevce celotne zahodne Istre od Pulja navzgor, preusmerili na tržno proizvodnjo skoraj samo uvožene pšenice iz tržiške luke.

V študiji pa kljub ali ravno zaradi podpoglavja »Razvoj mlinarstva v Slovenski Istri« pogrešam prispevek t.i. Cranzev ali mussolatov, Slovencev iz Kranjske in drugih slovenskih dežel, ki so vsaj v dobi od 13. do konca 16. stoletja igrali izredno pomembno vlogo pri razvoju mlinarstva v tedanji beneški Istri. Pa tudi skladišče za žito (fontico) je bilo v Kopru že vsaj konec 14. stoletja, za kar se nam je ohranila posebna knjigovodska knjiga. V raznih objavljenih poročilih beneškemu Senatu (prim.: Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, Poreč 1884 —) zasledimo za ta čas precej vesti o prihajajočih Kranjcih v obalna mesta. Natovorjeni z raznimi živili, predvsem žitaricami, so po zamenjavi odhajali s pridelki tamkajšnjih prebivalcev, praviloma z vinom, soljo in olivnim oljem. Posebno privlačno pa je bilo t.i. ceno »beneško blago« iz daljnih vzhodnih dežel, ki so ga slovenski kmetje iz bližnjih habsburških dežel prinašali svojim zemljiškim gospodom in so jim slednji tudi zato dovoljevali oziroma jih obvezali za trgovanje s primorskimi mesti. Pozabiti ne smemo tudi na določbe koprškega statuta iz leta 1423 (tiskana izdaja z dopolnili iz leta 1668), ki v četrti knjigi ureja odnose s podeželjem, zasnovane nedvomno vsaj že v 12. in naslednjih stoletjih, ko stratificira v mestnem zaledju tri sloje: 1. kmete (Rusticus), 2. kolone (Curtesanis = kortinarji) in 3. mlinarje na Rižani (Molinarijs de Risano).

Poročilo koprškega podestata in kapetana iz leta 1587 nam razkriva izredno iznajdljivost in trgovsko žilico beneškega načelnika, ki predlaga, da bi lahko pri številnih mlinih ob Rižani pekli biškote (biscotto = prepečenec, keks), ker kljub pomanjkanju v mestu in okolici, kjer pridelajo žita za lastno uporabo le za dva meseca na leto, kruha ne manjka, ker »Kranjci in tisti iz okolice Pazina, rodovitnih nadvojvodskih krajev, prinašajo obilo žita in krmil, da ne bi prazni hodili po sol, vino in olje. In ti Kranjci prihajajo s po 40 tisoč in več konji vsako leto.« Svojo zamisel opravičuje še z lahkim dostopom za barke do mlinov in s tem odvozom teh prepečencev. Zanje naj bi v mestu napravili ustrezna skladišča ob morju, kjer bi jih nato naložili na večje ladje in razvažali. Naložba, meni župan, bi povečala konkurenčno trgovino s Trstom in onemogočila tihotapstvo s soljo s tem mestom, odkoder po enaki poti prihaja žito.

Ostra nasprotja med Trstom in Koprom, seveda v ozadju habsburško beneških nesoglasij, so bila za pritegnitev trgovine z zaledjem v svoja mesta značilna posebno v 15. in 16. stoletju. Benečani so se zagovarjali s svojo tradicionalno pravico »svobode poti«, Tržačani pa so hoteli na vsak način in nemalokrat s silo speljati tok trgovine v svoje mesto. V teh prizadevanjih so kasneje v dobršni meri tudi uspeli, kar je imelo za posledico nazadovanje Kopra, v drugi polovici 15. stoletja so pa z vojno leta 1463 izgubili nekaj ozemlja in pomembne postojanke za nadzor poti s Kranjske (Socerb, Novigrad). Tudi deželni glavarji jim še niso šli na roko, kajti še leta 1486 je moral cesar Friderik III. na pritisk deželnih stanov znova potrditi svobodo poti v beneško Istro.

Z avstrijsko beneško vojno 1508—1516 in dokončno ureditvijo meje v Istri, začne Trst (ki je imel na prelomu v 16. stoletje celo manj prebivalcev kot Koper) s podporo vladarjev pridobivati na pomenu. Vendar je boljša sol in nižje cene drugih izdelkov kranjske kmečke trgovce s svojimi pridelki še vedno vabilo v beneško Istro. Menim, da je s tem obdobjem povezan največji razmah mlinov in mlinarstva v Slovenski Istri, ki je bil v 19. stoletju podlaga za ponovni vzpon tržne proizvodnje predvsem za Trst. Kljub natančnemu opisu in lokalizaciji mlinov na rekah Slovenske Istre pogrešam vsaj bežno omembo mlinov in mlinarstva drugod v Istri in mlina na Glinščici, ki so, dasiravno ne več danes, pa vsaj do druge svetovne vojne, nedvomno pripadali opisani pokrajini, in je tudi za to reko že lokaliziranih in s slovenskimi imeni ugotovljenih 29 mlinov v letu 1825 (Umgebung von Triest, k. k. Militärgeografisches Institut, 1868).

Svoje nedosledno navajanje o nezadostni pridelavi žitaric okoliških prebivalcev za zadovoljevanje storilnih zmogljivosti mlinarstva v Slovenski Istri avtor prehitro zaključuje z ugotovitvijo, da so pšenico prinašali kmetje iz celotne zahodne Istre, kjer da ni bilo potrebnih mlinarskih obratov. Obstoje številnih mlinov bi prejel lahko pripisali tudi opisani trgovini s habsburškimi deželami, ki se je preko slovenskih raztezala na Hrvaško in Ogrsko. Na to živahno trgovino z obalnimi slovenskimi istrskimi mesti, ki je še pospeševala že uveljavljeno blagovno denarno poslovanje v teh mestih, opozarjata v svojih študijah tudi zgodovinarja Ferdo Gestrin in Vlado Valenčič v samostojnih publikacijah (npr. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Ljubljana 1965) in raznih prispevkih v Zgo-

dovinskem časopisu. Kljub uporabi ustrezne literature pogrešam primerjavo z razvojem ter razširjenostjo mlinov in mlinarstva v ostalih slovenskih deželah.

Pohvalne so v knjigi ilustracije, ki omogočajo doumljivejši vpogled v obravnavano problematiko in predvsem opis vseh stranskih dejavnosti ob poglavitni panogi mletja prehrabnenih pridelkov.

Močno razvito mlinarstvo je bilo kot podlaga za nastanek podeželske peke kruha v prejšnjem stoletju tesno povezano z gospodarsko vlogo krušaric, žensk, ki so se ukvarjale s peko in prodajo dobrega domačega kruha in so s tem vsak dan prinašale denar k hiši. Prava gostota te dejavnosti je nastala v neposrednih okoljih mlinov in tam, kjer ni bilo ugodnih osnov za intenzivno pridelovanje vrtnin, za potrebe obalnih mest in mest ter vasi v notranjosti, največ pa za Trst. Predvsem na Rižani so bile običajno v prizidku mlina stope, kjer so phali koruzo, ječmen in ajdo, žito je moralo iti v stope trikrat. Ob mlinih so obratovala še štiri kovačnice na vodni pogon, na Rižani pa sta do konca prve svetovne vojne delovali še dve žagi. Izredno pomembni stranski obrati so bile valjalnice, kjer pa teh ni bilo, so delovale oljarne. Celo za strojenje kož, mletje orehov, lešnikov in mandeljnov so bili uporabljeni mlini v kriznem obdobju. Med obema vojnoma sta na Rižani delovala še dva generatorja s turbinama in napajala električno omrežje bližnje vasi, na kar avtor opozarja tudi v zaključni misli s premiso na današnje pomanjkanje vseh vrst energije ter na možnost izkoriščanja tako vodnih kot vetrnih pogonskih sredstev.

Kriza je že z uveljavljanjem parnih mlinov v zadnji četrtini 19. stoletja, še posebej na električnih med obema vojnoma najprej zajela proizvodne vodne mline, nato pa še storitvene, ki jih niso hoteli ali se niso znali dovolj prilagoditi novim tehnološkim pridobitvam. Dandanes so mnogo premalo vključeni tako v arhitekturni kot turistični prostor obalnih mest in nekateri preostali služijo le še za potrebe lastnikov.

Na koncu razprave sta seznama Vodnih mlinov v Slovenski Istri ob koncu 19. stoletja in Narečne besede, ki jih uporabljajo v povezavi z mlinarstvom v Slovenski Istri in Buzetu ter povzetka v italijanskem (Milena Čok) in angleškem (Franc Slivnik) jeziku.

Knjiga je nazorno urejena, avtor je uporabljal tudi arhivsko gradivo iz Pokrajinskega arhiva v Kopru, pospremljena pa je še z domačimi izreki, ki jih je avtor zbral na terenu in kot npr. ta-le opozarja na mlinarjevo dobrostoječnost:

Malnarjeva praseta,
farška dekleta
niso za ubogega kmeta.

Darko Darovec

Lexikon des Mittelalters, vierter Band, Lieferung 5 — 7. München und Zürich: Artemis Verlag, 1988.

Tokrat — zato, ker je to že deveta ocena, ki jo je ZČ posvetil tej pomembni publikaciji (zadnja v ZČ 42, 1988, 475) — predstavljamo 5., 6. in 7. snopič 4. zvezka Lexikona srednjega veka, ki obsegajo gesla od *Freiherr* do *Goslar*. Pestrost tudi tokrat ne razočara, kar pomeni, da bodo na svoj račun prišli tudi tisti najbolj izbirični in izbrani. Mi pa se bomo, kot je že praksa, zaustavili le ob tistih: geslih, ki so na kakršenkoli način povezana z našim prostorom v srednjem veku.

Prvo takšno je obsežno geslo o *Freisingu* (avtor H. Stahleder), ki je bil s svojo škofijo, ustanovljeno 739, prav izjemno in dolgotrajno povezan s slovensko zgodovino: že samostan v Innichenu ob zgornji Dravi, ustanovljen 769 z nalogo, misijonariti med tamkajšnjimi Slovani (Karantanci); je bil last freisinške škofije; nemajhna je bila vloga freisinškega škofa Annona v akciji bavarskih škofov proti Metodu leta 870, saj je v pismu papeža Ivana VIII. označen kot glavni krivec; 973 so bili z listino Ottona II., v kateri se prvič omenja »Creina marcha«, položeni temelji freisinškega loškega gospostva, katerega zgodovino je tako temeljito raziskal Pavle Blaznik itd. Blaznikova razprava *Das Hochstift Freising und die Kolonisation der Herrschaft Lack im Mittelalter* (Litterae Slovenicae 5, 1968) je navedena tudi v bibliografskem pregledu na koncu gesla. O treh najstarejših v slovenščini napisanih rokopisih, ki so se nekdaj hranili v Freisingu, danes pa so v Münchnu, znanih pod imenom *Brižinski spomeniki* (Freisinger Denkmäler) je napisal par vrstic Sergij Vilfan. Geografsko bliže so nam *Breže* (Friesach), do konca 13. stoletja največje mesto na Koroškem, ljubiteljem in spoštovalcem viteške kulture in načina življenja poznane predvsem po velikem viteškem turnirju 1224 v opisu Ulrika Lichensteinskega. Je pa po besedah avtorja gesla H. Dopscha njegova zgodovinska resničnost vprašljiva. Isti avtor je napisal tudi geslo *Görz*, ki pa ne govori o mestu Gorici, ampak o goriških grofi. Obsežen in dober pregled dopolnjuje bogata bibliografija. Pomemben del goriških posesti, dohodkov in pravic je ležal v *Furlaniji* (R. Cervani), kateri je seveda posvečeno